

Савченко К. Ю.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПОТОЧНА СУДОВА ПРАКТИКА ЯК ПЕРВИННА ФОРМА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

CURRENT JUDICIARY PRACTICE AS THE PRIMARY FORM OF APPLICATION OF LEGISLATION

У статті проведено дослідження форми вираження такого правового явища, як судова практика. Здійснено аналіз наукової юридичної літератури та судової практики з метою визначення характерних рис поточної форми судової практики. Сформульовано сутність поточної форми судової практики.

Ключові слова: *судова практика, джерело права, судочинство, судові рішення.*

В статье исследовано формы выражения такого правового явления, как судебная практика. Осуществлен анализ научной юридической литературы и судебной практики с целью определения характерных черт текущей формы судебной практики. Сформулировано сущность текущей формы судебной практики.

Ключевые слова: *судебная практика, источник права, судопроизводство, судебное решение.*

In the article the study expressions such things as legal jurisprudence. The analysis of scientific literature and legal jurisprudence to determine the characteristics of the current forms of litigation. Formulated the essence of the current forms of litigation.

Key words: *jurisprudence, source of law, justice, judgment.*

Постановка проблеми. У наш час в Україні відбуваються соціально-політичні зміни фундаментального характеру. Із проведенням судово-правової реформи систематизацію судової практики за формами її вираження необхідно розуміти як процес зібрання різнобічних знань про явища об'єктивної дійсності в єдину систему на основі принципу науковості.

Грунтовне дослідження проблематики судової практики, що є дієвим елементом правової системи, є неможливим без вивчення та аналізу її форм. Сама ж судова практика, як зазначає О.М. Дроздов, є правовим явищем, що «охоплює акумульований досвід як судової діяльності всіх судів судової системи, так і постановлені у процесі цієї діяльності всі без винятку рішення» [1, с. 185]. Із цим твердженням варто погодитися, однак поняття «судова практика» потребує певного уточнення. Оскільки судова практика є правовим явищем, вона повинна мати чіткі форми вираження. Форма судової практики є своєрідним способом існування змісту і має місце у документах судових органів влади [2, с. 151]. Означене дасть підстави для здійснення її систематизації.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. У контексті поділу судової практики на певні форми у працях науковців неможливо виокремити єдиний підхід до цієї проблематики. Так, ще С.С. Алексєєв здійснив розподіл судової практики на три види: поточну, прецедентну та керуючу [3, с. 256]. Основу цієї класифікації судової практики становили саме форми її вираження, тобто форми, в яких існує судова практика. М.М. Придворова поділяє судову практику на практику Верховного Суду, обласних, місцевих і районних судів, а за підвідомчістю справ тим чи іншим судам виокремлює конституційну, загальну і спеціалізовану судову практику; взявши за

критерій класифікації судової практики саме категорії справ, виділяє кримінальну, цивільну, адміністративну та інші [4, с. 31]. Не з усіма пропонуваними класифікаціями судової практики можна погодитися, оскільки, залежно від судово-правових реформ, що здійснюються у сфері судочинства, видозмінюється і судова система, види судів тощо.

Більшість українських науковців, таких як Н.В. Нор, О.І. Стрельцова, притримуються запропонованого С.С. Лебедевим поділу судової практики на поточну, прецедентну і керівну. Проте, такий поділ вони підтримують лише у загально-соціальному аспекті, розглядаючи судову практику в її широкому розумінні. У вузькому розумінні судова практика і є тими судовими рішеннями, що містять у собі правові положення. У теорії права науковцями було розроблено позицію про те, що судова практика формується з правових положень. Д.А. Фурсов правоположення розглядає як наявність у судовому рішенні нового способу правового регулювання суспільних відносин [5, с. 28]. Більш обґрунтовано слід вважати позицією В.В. Лазарева щодо розуміння сутності правоположення як судового припису про застосування норми права під час врегулювання конкретних суспільних правовідносин [6, с. 17]. Наведене дає підстави для формування позиції, що правоположення у поточній формі судової практики є об'єктивною реальністю і можуть міститися у рішеннях судів із конкретних справ, в оглядах судової практики, а також застосовуватися з метою конкретизації законодавчих актів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поточна судова практика у широкому розумінні є первинною формою застосування законодавства, оскільки саме у процесі розгляду конкретних

судових справ виробляються певні правові положення, що набувають загальноновизнаного та загальнообов'язкового характеру у формі судових рішень. Поточна судова практика, як наголошує Н.В. Нор, є досвідом застосування чинного законодавства всіма судами, тобто судами всіх ланок судової системи, що виражений у їхніх рішеннях щодо конкретних справ [7, с. 260]. Тож поточна форма судової практики полягає у повному, всебічному і об'єктивному дослідженні фактичних обставин справи із застосуванням професійної правосвідомості суддів. Саме у змісті судового рішення, що виноситься після розгляду конкретної судової справи, і міститься правоположення з питань застосування тих чи інших правових норм до фактичних обставин тієї події, що відбулася. Означене є дієвим прикладом синергії теорії та практики у процесі розвитку суспільних відносин.

Наведе дає підстави стверджувати, що, хоч інші суди не можуть у своїх рішеннях опиратися на рішення суду першої інстанції у вирішенні типових справ, оскільки цей вид судової практики не є джерелом права, за аналогією можуть застосовуватися відповідні обґрунтування, що призведе до вироблення ustalenoї судової практики під час врегулювання цього виду суспільних правовідносин. Судова практика належного рівня є одним із основних критеріїв оцінки рівня дієвості судової влади в Україні.

Правові положення є змістом судової практики. Поточна (проста) форма судової практики може містити правоположення у судових рішеннях, проте не у всіх. Означене зумовлене тим, що окремі види судових рішень, зокрема ухвали, судові накази, спрямовані на вирішення саме процесуальних питань, а не на врегулювання спірних правовідносин у конкретному випадку.

Під поточною формою судової практики слід розуміти не лише судові рішення як результат судової діяльності, а й сам процес оцінки закону чи інших нормативно-правових актів, відповідність їх Конституції України та міжнародним договорам під час розгляду конкретних справ судами загальної юрисдикції. На підтвердження висловленого, застосовуючи системний підхід, слід навести позицію авторів Юридичної енциклопедії про те, що «судові рішення, постановлені судами загальної юрисдикції у конкретних справах на основі безпосереднього застосування Конституції України, у правовій доктрині оцінюють як джерело права, оскільки вони встановлюють нове, порівняно з раніше чинними актами, регулювання суспільних відносин» [8, с. 468].

Аналіз матеріалів судової практики дає підстави констатувати, що судові рішення мають і внутрішню сторону. Хоча вони і приймаються іменем України, однак їх вмотивованість, об'єктивність та справедливність залежить від низки факторів, а саме: внутрішнього переконання судді під час розгляду справ та прийняття судових рішень; сприйняття правових норм та їх застосування; вплив на суддю під час розгляду ним справ та винесенні рішення. Як доречно зауважила Д.Ю. Хорошковська, «суддівський розсуд є незмінним

атрибутом судової практики, й остання поза суддівським розсудом існувати не може. Специфічні результати судової практики – правоположення – є обов'язковим наслідком прояву суддівського розсуду. Різним формам прояву суддівського розсуду відповідають певні види правоположень» [9, с. 79]. Із цією позицією слід погодитися, адже результатом судової практики і є правоположення, що формуються на вищезгаданих чинниках (факторах).

Внутрішнє переконання судді під час розгляду справ та прийняття судових рішень має комплексний характер. Ю.М. Грошевий основою внутрішнього переконання судді вбачає його професійну правосвідомість, що є суб'єктивним сприйняттям особою необхідності державно-владного регулювання найважливіших для соціуму відносин із врахуванням розуміння соціально-економічних закономірностей розвитку суспільства [10, с. 36]. Означене тлумачення сутності внутрішнього переконання судді є дещо однобічним із огляду на етико-моральний аспект, і тому варто відзначити, що суддя, приймаючи рішення відповідно до свого переконання, керується не лише етичними, а й іншими чинниками.

Слід констатувати той факт, що одним із вирішальних чинників прийняття судового рішення є внутрішнє переконання судді, під яким слід розуміти своєрідний стан сформованого професійного знання у свідомості судді, коли під час розгляду справи суддя усі зібрані у справі докази вважає достатніми і на основі них готовий прийняти рішення. Суддя повинен бути впевненим у достовірності свого висновку і правильності прийняття судового рішення відповідно до отриманих знань, життєвого та практичного досвіду.

Зміст судового рішення, його законність та обґрунтованість безпосередньо залежить і від сприйняття суддею правових норм та їх застосування, що є суб'єктивним фактором внутрішньої сторони судової практики. Цей чинник стає зрозумілим зі змісту процесуальних нормативно-правових актів, що визначають уявні межі сприйняття правових норм і їх практичного застосування. Слід виокремити можливість застосування суддею під час судового розгляду та прийняття судового рішення аналогії права й аналогії закону.

Наступною формою сприйняття правових норм і їх застосування варто вважати тлумачення неоднозначних і абстрактних понять. Адже без судового тлумачення фактично є неможливим застосування правових норм. Це зумовлене тим, що загальні положення права можуть бути нечіткими, тобто абстрактного характеру і неоднозначними для їх єдиного розуміння. Тому суд зобов'язаний здійснювати роз'яснення шляхом тлумачення цих правових норм із метою їх правильного застосування у нових справах. Однак не всі суди наділені офіційно функцією роз'яснення правових норм, хоча ми дотримуємося позиції, що судові тлумачення є обов'язковим елементом у діяльності суддів усіх судових інстанцій.

У цьому контексті доцільно навести позицію М.І. Сірого, що місцеві суди вирішують питання

як факту, так і права, а суди вищих рівнів, у т. ч. і касаційні, вирішують питання правильності розуміння та застосування правових приписів [11, с. 8]. С.В. Шевчук відзначає, що тлумачення касаційної інстанції, що здійснюється в порядку касаційного перегляду судових рішень, передбачає завжди дві мети, по-перше, визначення правової основи для вирішення конкретної справи і, по-друге, визначення шляху для судової практики у широкому, необмеженому колі подібних правових питань [12, с. 109]. Кожна з наведених позицій має вагомий підстави для існування. Однак у межах розгляду форм судової практики через призму сприйняття правових норм і їх застосування тлумачення норм права необхідно поділити на три види: поточну (просту), прецедентну (правові позиції), керуючу (узагальнення судової практики у вигляді офіційних роз'яснень судів вищих інстанцій), залежно від того, результатом діяльності суду якого рівня є судова практика.

Аналіз матеріалів судової практики свідчить про те, що у діяльності судів різних інстанцій має місце неоднакове застосування норм права. Причиною цього є недосконалість чинного законодавства і варіативність тлумачення правових норм, внаслідок чого серед усього базису поточної форми судової практики виникає конкуренція судових рішень, що є антиподом засади правової визначеності. Оскільки на сприйняття суддею правової норми і її застосування під час судового розгляду справи та винесення рішення безпосередньо впливає внутрішнє переконання судді й інші суб'єктивні чинники, законодавець передбачив у чинному законодавстві можливість оскарження судового рішення з підстави неоднакового застосування закону судами. У процесі формування судової практики та її аналізу й узагальнення необхідно звертати увагу на такі правила. По-перше, у однотипних спорах предметом застосування повинні бути лише одні і ті ж норми матеріального права та кримінального закону. По-друге, під застосуванням однієї і тієї ж норми права варто розуміти застосування відповідного підпункту, пункту, частини, статті у діючій редакції. По-третє, коли в судовому рішенні немає посилання на певну норму права, хоча фактично на підставі цієї норми ухвалено відповідне судове рішення, таку правову норму потрібно вважати застосованою [13].

У межах сприйняття правових норм і їх застосування простежується чіткий взаємозв'язок між правовою нормою і судовим рішенням. Судове рішення є правозастосувальним судовим актом, у якому фіксується правова оцінка конкретних правовідносин. Всебічна аналітична оцінка змісту судових рішень із аналізом специфіки конкретних справ є підставою для формування правових висновків, рекомендацій та узагальнення судової практики. Тобто, поточна форма судової практики становить основу формування прецедентної та керуючої форм судової практики.

Ще одним елементом внутрішньої сторони судової практики є незалежний, безсторонній, тобто об'єктивний публічний розгляд справи професійним

суддею (компетентним судом). Означений критерій формування судової практики гарантується і охороняється як міжнародними, так і національними правовими нормами. Зокрема, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод гарантовано право кожного на справедливий суд [14]. Одним із елементів цього права є право на незалежний, безсторонній і неупереджений розгляд справи суддею. Під час судового розгляду і прийняття рішення забороняється будь-яке втручання у діяльність суддів. Наслідком порушення цієї норми може бути притягнення до юридичної відповідальності. У судовій практиці означені положення теж знайшли відображення у формі «зворотніх гарантій»: Постановою Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» визначено, що незалежність суддів під час судового розгляду і прийняття рішень повинна забезпечуватися і в самому суді. Із цих причин неприпустимими є: непроцесуальний вплив на суддю з боку інших суддів, у т. ч. тих, які обіймають адміністративні посади в судах; встановлення контролю за здійсненням судочинства суддею, виклик його до вищих судів та вимагання звітів чи пояснень про розгляд конкретних справ; витребування від судді будь-якої інформації чи довідок про хід та перспективи розгляду справи, іншої інформації, яка може надаватися лише сторонам у справі та іншим особам, визначеним процесуальним законодавством, а також відомостей, які становлять таємницю нарадчої кімнати; прийняття суддею від будь-яких осіб та розгляд ним заяв, скарг, інших документів поза встановленим законом процесуальним порядком [15].

О.Б. Прокопенко пропонує для забезпечення дотримання принципу безсторонності суддів запровадити такі заходи: впровадження ефективного порядку добору суддів, що унеможливило би будь-яку форму дискримінації, і призначення суддів, стосовно яких не виникало б сумнівів у їх служінні виключно правосуддю; процедура зупинення і припинення повноважень суддів, яка забезпечувала б їхню незалежність і надавала б можливість звільнення суддів із посад лише через їхню неспроможність виконувати свої обов'язки або неналежну поведінку; створення умов для здійснення діяльності суддів, які виключали б можливість тиску на них у питаннях переміщення по службі; визнання і виконання державою принципу недоторканності та безпеки суддів (суддівський імунітет); виділення необхідного фінансування для забезпечення діяльності судової системи [16, с. 14]. Водночас, сьогодні інтенсивно здійснюється реалізація судової реформи щодо забезпечення незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів, що є вагомим чинником для формування судової практики на засадах її юридичної визначеності, однаковості і відкритості. Однак, незважаючи на належне правове регулювання питання недоторканності суддів, реалізація цих правових гарантій на практиці має низку недоліків. Зокрема, є випадки розповсюдження у засобах масової інформації недостовірної, нічим

не підтвердженої, перекрученої інформації щодо суддів. Означене вводить в оману громадян щодо ухвалення справедливих і законних рішень та підтримує авторитет судової практики у суспільстві, впливаючи на правосвідомість громадян.

На забезпечення формування судової практики високого рівня спрямоване і чинне законодавство, зокрема Закон України «Про судоустрій і статус суддів», аналіз положень якого дає підстави стверджувати, що в основу формування і розвитку судової практики закладено неупередженість та висококваліфікованість суддів. Принцип спеціалізації судів гарантує якісний і професійний розгляд судових справ, і, відповідно, ухвалення судових рішень. Чинним законодавством до судових рішень викладено вимоги, згідно з якими судові рішення повинні відповідати критеріям юридичної визначеності та однаковості практики їх застосування. Цього критерію якості судової практики необхідно досягати незалежно від досконалості чинного законодавства. Прозорість і відкритість судової практики забезпечується гласністю судочинства і відкритим доступом до судових рішень через систему Єдиного державного реєстру судових рішень.

Висновки. Правові положення за своєю сутністю є змістом судової практики. Поточна (проста) форма судової практики може містити правоположення у

судових рішеннях, проте не у всіх. Це зумовлене тим, що окремі види судових рішень, зокрема ухвали, судові накази, спрямовані на вирішення саме процесуальних питань, а не на врегулювання спірних правовідносин у конкретному випадку.

Поточну форму судової практики становлять не лише судові рішення як результат судової діяльності, а й сам процес оцінки закону чи інших нормативно-правових актів, відповідність їх Конституції України та міжнародним договорам під час розгляду конкретних справ судами загальної юрисдикції.

Юридична визначеність, вмотивованість, об'єктивність та справедливість судових рішень залежить від низки факторів: внутрішнього переконання судді під час розгляду справ та прийняття судових рішень; сприйняття правових норм та їх застосування; вплив на суддю під час розгляду ним справ та ухваленні судового рішення.

Судове рішення є правозастосувальним судовим актом, в якому фіксується правова оцінка конкретних правовідносин. Всебічна аналітична оцінка змісту судових рішень із аналізом специфіки конкретних справ є підставою для формування правових висновків, рекомендацій та узагальнення судової практики. Тобто, поточна форма судової практики становить основу формування прецедентної та керуючої форм судової практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дроздов О.М. Джерела кримінального-процесуального права України: монографія. Харків: В-во ФОРМ ВПНП, 2008. 208 с.
2. Сырых В.М. Логические основания общей теории права: в 2 т. М.: Юстицинформ, 2001. Т. 1. 528 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в 2-х томах. М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
4. Придворова М.Н. Судебная практика в правовой системе Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Тамбов: ТГУ им. Г.Р.Державина, 2006. 201 с.
5. Фурсов Д.А., Харламова И.В. Судебно-арбитражная практика Московского региона. Вопросы правоприменения. 2000. № 1. С. 25–34.
6. Лазарев В.В. Правоположения: понятие, происхождение и роль в механизме юридического воздействия. Правоведение. 1976. № 6. С. 8–17.
7. Нор Н. Судова практика в механізмі кримінально-процесуального регулювання та форми її вираження. Вісник Львів. Ун-ту. Серія «Юридична», 2008. Вип. 47. С. 257–264.
8. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемчушенко та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2004. Т. 5. 768 с.
9. Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. К.: НАНУ ім.-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2006. 194 с.
10. Грошевий Ю.М., Фомін С.Б. Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність: навч. посібник. Харків: Право, 2010. 112 с.
11. Сірий М.І. Забезпечення єдності судової практики - важливий напрямок розвитку правової системи України. Вісник Центру суддівських студій. 2006. № 6. С. 6–9
12. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: монографія. К.: Реферат, 2007. 640 с.
13. Бичкова С.С. Правовий висновок члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді України С.С. Бичкової щодо застосування п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України (вх. № 295/0/56-12 від 05 жовтня 2012 р.). Поточний архів Верховного Суду України.
14. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
15. Про незалежність судової влади: Верховний Суд; Постанова від 13 червня 2007 р. № 8. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07>.
16. Прокопенко О.Б. Проблеми становлення справедливої судової влади. Вісник Верховного Суду України. 2008. № 4. С. 12–15.